

CATARENSIA

I.

Najstariji spomenik nekog mjesta često je njegovo ime, jer može sezati u doba, kad ga je osnovao narod, bilo koji sada tu stanuje, bilo koji je tu stanovao prije dolaska kasnijih ili sadašnjih stanovnika. Već ova okolnost otkriva golemu vrijednost mjesnog imena kao historijskog vrela, jer nam može pokazati izmjene pučanstva, a i sezati u vremena prije pisanih spomenika.

Ime *Kotor* nije nam predano iz Starog vijeka, nego ga prvi put susrećemo kod t. zv. Ravenata ili ravenkog geografa ili kozmografa, koji je pisao oko g. 680. n. e. na temelju itinerara, izostavljajući iz njih oznake udaljenosti među pojedinim mjestima. Na obalnoj cesti Dalmacije (*Dalmatia per litus maris*) između Budve (*Butua*) i mjesta *Buccinium* i *Rucinium*, za kojima se krije *Risinium*, današnji Risan, bilježi Ravenat u 16. poglavlju IV. knjige *Decadaron* (str. 208, red. 7 izdanja Pindera i Partheya, Berlin 1860), a u 14. poglavlju V. knjige, gdje se ponavljaju ovi navodi, piše *Decadaron* (str. 379, 15). Izvadak iz Ravenata pod naslovom *de variis historiis*, koji ide pod imenom Talijana Guida, a nastao je oko 1119., slaže se s prvim navodom *Decadaron* (ibidem 541, 24). Iz ovih se navoda daje utvrditi oblik *Cadarum* po grčku, a *Cadarum* ili *Catarum* po latinsku, dok je početni slog *De-* neshvaćeni latinski prijedlog *de* »od« (t. j. od ovoga mjesta do onoga); i inače su u itinerarima prijedlozi *de* i *a*, *ab* istoga značenja (a i *ad* »do«) više puta srasli s mjesnim imenima, osobito manje poznatima, pa nije čudo, da se to dogodilo i u Ravenatovu djelu, koje obuhvata oko 5300 imena. Ali i obratno, početno *A-* nekog imena često je od puka ili pisara krivo shvaćeno kao prijedlog i izostavljeno. Spoj s prijedlogom u imenu *Decadaron* javlja se i dalje u grčkim izvorima, iz kojih je crpao i Ravenat, sudeći po nastavcima *-on* ili u pluralu *-a*; tako piše Konstantin Porfirogenet (ed. I. Bekker, Bonn 1840) τὰ κῶτα Δεκάρων themat. II 61, 15, adm. imp. 29, 30, u genitivu Δεκάρων, Theophan. contin. V 53, p. 289 Bonn. i Niketas Akominatos V 4, p. 206 Bonn. imaju Δεκάρων, a pop Dukljanin *Decatarum* c. 36 i *in Culfo de Cattaro* c. 31 (ed. Šišić str. 333, 329). U Srednjem se vijeku grad naziva

Catarum, Catharum ili sa vulgarnolatinskim slabljenjem penultime *a* u *e* u proparoksitonima *Catera*, -um. Oblik *Kotor* susrećemo u pismu prvi put u Životu Stefana Nemanje (Simcuna) 8, ed. Šafařík, Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův, Prag 1851, 2. izd. 1873. Ali su Slaveni mnogo prije preuzeli ime *Catarum*, naime najkasnije u 8. vijeku, kad je svako *a*, pa i u tuđim riječima prešlo u *o* (up. moju raspravu o slav. *o* u »Nastavnom vjesniku« 37, 1929, 257 i d.). Glasovno se dakle oblik *Kotor* može izvesti iz *Catarum*, ali nikako obratno.

Ime *Kotor* nema ni slavenske etimologije, t. j. ne može se protumačiti iz slavenskih jezika. Zato moramo zaključiti, da je predslavensko. To je dalo povoda i pučkoj etimologiji, zabilježenoj u Vukovu Rječniku, prema kojoj su Rišnjani, kad je njihov grad bio glavni grad Boke, imali *tor* na mjestu današnjeg Kotora, a kad je Risan propao, sagradili su grad *kod tora*, po čemu je dobio i ime. Konstantin Porfirogenet veli, da *Dekatera* u jeziku tamošnjih Romana znači nešto usko, pa da je ime poteklo odatle, što more duboko zadire u zaljev kao jezik: vidi se očito, da je svoju etimologiju izveo iz opisa položaja.

Dalo bi se pomisliti na slavensku etimologiju, jer u Bosni ima tri *Kotora*, i to između Vrbanje i donjeg toka Bosne. Ali ovo ponavljanje istog imena na istom, ne samo današnjem, nego i ilirskom jezičnom teritoriju, može nas uputiti i na to, da je ta riječ bila u ilirskom jeziku obična. Jedan bosanski *Kotor* navodi Konstantin Porfirogenet, adm. imp. 32, ες τὸ χωρίον Βόσωνα τὸ (sc. κάστρον) Κάτερα. Ali možda da se na te bosanske Kotore – s potrebnom rezervom budi rečeno – odnose i neke potvrde iz Staroga vijeka. Stari pisci spominju u Panoniji pleme tog imena: *Catari* Plin. nat. hist. III 148, *Catarienses* Not. dign. occ. 7, 62, a tako i na natpisima: *n[umerus] Caddarensium* Inscr. Rhenanae, ed. Brambach 1317., *numerus Cattharensium* ibd. 1293, 1377 k, 1491 e, 1497, 1550 d. Nažalost nam nije moguće odrediti točnije smještaj tih bosanskih Kotorana, jer ih Plinije spominje samo u popisu panonskih plemena, koja je poredao alfabetskim redom njihovih imena, a *Notitia dignitatum*, taj državni kalendar, spominje ilirske čete Kotorana, koje su služile u Iliriku. Možda su ti panonski Kotorani stanovali oko sadašnjih bosanskih *Kotora*, jer granica između Dalmacije i Panonije nije točno poznata, a možda se i mijenjala; išla je, kako se misli, oko 20 rimskih milja ili 30 km južno od Save i paralelno s njom tamo, gdje brežuljkasto područje njezine doline prelazi u gorje (up. PATSCH, Wiss Mitt. Bosn. V 229 i d., Sitz. – Ber. Akad. Wien 214/1, pag. 54).

Ime *Kotor* vraća se i drugdje na teritoriju, koji je jednom bio ilirski. Tako ima jedan *Kotor* u Hrvatskoj u modruškoj županiji, spomenut već god. 1323. (*Acta Croatica*, ed. ŠURMIN, I 76, br. 11). Važnije je, što se ime ponavlja u ilirskoj Dardaniji, koja se prostirala između gornjeg Vardara, Bijelog Drima i Morave do Niša. Prokop naime bilježi dva ili tri kaštila *Kotora*: Κάτταρος aed. IV 4 (120, 7), Κατταπέτερος 120, 10, što je izdavač Haury pravom popravio u Κάτταρος έτερος, t. j. »drugi *Kotor*« i Κατταρκός 120, 8. Budući da su ti Prokopovi kaštili, koje je car Justinijan protiv provala tuđih naroda dao sagraditi ili popraviti na sjevernoj granici carstva, bili na brdima, možemo iz te okolnosti valjda dokučiti značenje tog ilirskog imena, odnosno

riječi. Ja sam zato (Nast. vjesnik 41, 1933, str. 118) ime *Catarum* s obzirom na to, da je Kotor u Boki, osobito vrh brda nad samim gradom, sv. Ivan, u starim vremenima bio naravna utvrda, uporedio sa staroirskom riječi *cathir* »grad« i kimrijskom *cader* »kula« od indoevropskog korijena *kat-* »plesti, pletet« (WALDE-POKORNY, Vergl. Wörterbuch der idg. Sprachen I 388), jer su primitivni narodi utvrde pravili od pletera. U irskome se iz *t* pravilno razvio spirant *th* (izgovoren kao engleski *th*), a kolebanje između *t* i *d* u našim potvrđama *Catarum* i *Cadarum*, koje je i inače zapaženo, ima se pripisati posebnom izgovoru predindoevropskog, odnosno predilirskog sloja stanovništva u našim krajevima.¹

S ovog gledišta, t. j. ako Kotor < *Catarum* znači kulu, utvrdu na brdu, možemo razumjeti, zašto Konstantin Porfirogenet više puta spominje τὰ κάτω Δεκάτερα »donji Kotor«, t. j. nastanjeni grad, dok nigdje ne govori o τὰ ἄνω Δεκάτερα »gornji Kotor«. Očito je riječju (Δε)κάτερα već označen i visinski položaj. Up. i Stjepčević, Katedrala sv. Tripuna u Kotoru, Split 1938, str. 64, bilj. 9.

Zaključak, da ime Kotor pripada predslavenskom sloju imena, potvrđen je okolnošću, da kod Ravenata nema slavenskih imena, pogotovu ne na teritoriju današnje Jugoslavije. Njegovo djelo prikazuje stanje prije razorenja raznih dalmatinskih gradova, jer bilježi još Salonu i Naronu (ibid. 209, 9. 208, 15). Istina iz njegova navoda *Epitaurum id est Ragusium* (208, 10) dalo bi se i protivno zaključiti, ali ako to i dopustimo, vidimo, da slavenskog imena *Dubrovnik* još nema. To vrijedi i za ostale slične slučajeve: *Pardua id est Starnes* (209, 13) = Ston; *Aronia id est Mucru* (209, 1) = Makar kod Makarske, spomenut od Prokopa, B. Got. III 35 ἐν χωρίῳ Μου[σκου]ούρω i u aktima 2. solinskog koncila g. 532. odn. 533. *Muccurum* (FARLATT, Illyr. sacr. II 173); *Umone* (var. *Unione*) *id est Musaro* (209, 6); *Bausiona id est Orido* (209, 12) = Drid. To odgovara i njegovim riječima na početku djela: *indicare . . . forsitan ut olim nominatae sunt patriae, civitates vel flumina, nuper aliter appellentur* (I 1, cf. V 16. 32), gdje upozorava na nedavne promjene geografskih imena.

Kao što je Ravenat po vremenu prvi izvor, koji spominje Kotor, tako je on i prvi, kod kojega više nema spomena iz Risan i Budvu još jednome gradu u Boki, a to je *Akruvium*. Navode ga antikni pisci Ptolemej II 16, 5; Plinije stariji III 144, a Livije 45, 26, 15 ne spominje grad, nego njegove stanovnike *Agravonitae*. Ovom prilikom neka bude i to istaknuto, da nijedan od tih autora ne govori o Akruviju kao prvom ili najznamenitijem gradu u Boki, pače Boku Ptolemej I. c. i Strabon (VI 5, 7, p. 316) nazivaju risanskim zaljevom. Iz okolnosti, da Ravenat više ne spominje Akruvij, zaključivali su, da je ovaj postradao od provale stranih naroda,² a da je na njegovu mjestu

¹ Manje vjerojatnom ni se čini alternativna veza s korijenom *get-/got-* »prebivalište«, iz kojega su izvedene riječi avestički *kata-* m. »soba, veža, podrum«, novoperz. *kad* »kuća«, gotski *hæppō* »sobica« (Walde-Pokorny, I. c. I 383).

² To se dakako nije moglo dogoditi tek iza navale Saracena na Kotor g. 867., kako Farlatijev izdavač Coletti tvrdi, koji inače priznaje, da su se stanovnici starijeg grada, koji on naziva *Ascrivium* – o čemu će biti odmah govora – povukli na mjesto današnjeg grada. Ta kombinacija otpada, kako Stjepčević, Katedrala sv. Tripuna u Kotoru, Split 1938, 3 i d. točno opaža, jer je Kotor spomenut već oko 680.

podignut novi grad Kotor. Premda bi bilo čudnovato, da Ravenat to ne bi bio po navedenim primjerima Epidaura i ostalih gradova s drugim imenom spomenuto u obliku **Acr(u)vium id est (De)catarum*, čega nema kod njega, taj bi zaključak ex silentio mogao donekle vrijediti, ali nikako u tom smislu, da bi Kotor bio na istome mjestu kao i Akruvium.

To je nemoguće, otkad sam g. 1926. dokazao, da je današnje ime *Grbalj* neposredni nastavak staroga imena *Acruvium*, točnije *Agruvium* (s glasom g prema Livijevu *Agravonitae*), iz čega nužno slijedi, da se ovaj grad nalazio na teritoriju današnjeg Grblja, koji obuhvata dvadesetak sela s oko 4000 stanovnika na prostoru između Kotora, Budve i mora. Up. moje izvode u *Indogermanische Forschungen* 44, 1926, 193 i d. i u *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku* 50, 1932, str. 85 i d., zatim u *Glotti* 24, 1936, 189 i d., gdje sam opovrgao neke prigovore Skokove. Točnije odrediti položaj *Agruvija* nije moguće, ali je vjerojatno mišljenje Kiepertovo (*Formae orbis antiqui*, tab. XVII), da se nalazio negdje oko Trašta. Prigovor, da bi Iliri kao tobožnji kontinentalni narod osivali gradove samo na zaštićenim mjestima obale, ne stoji, jer Iliri nisu bili kontinentalni narod, tako da se u povijesti govori o njihovoj talasokratiji, t. j. vlasti nad morem Jadranskim, i to najprije ilirskog plemena Japoda ili Japyga, koji su se morskim putem preselili s Balkana u jugoistočnu Italiju, zatim plemena Liburna, koji su 734. pr. n. e. od Korinćana bili izbačeni sa Krfa. Iliri su bili gusari na glasu, koji su se zalijetali do Grčke, pa je baš stoga za kraljice Teute u 3. vijeku pr. n. e. došlo do rata s Rimljanima. Ovi su pače tip brzoplovnih liburnskih lađa uveli u svoju mornaricu, a da su Iliri u velikom broju služili u rimskoj ratnoj mornarici, dokazuju mnogobrojni natpisi iz ratnih luka Ravenne i Misena, skupljeni u XI. odnosno X. svesku zbornika »*Corpus inscriptionum Latinarum*«. Nadalje ako je *Agruvium* stradao za seobe naroda zbog svog izloženog položaja na obali, nije ni Kotor unatoč svom zaštićenom položaju na dnu zaljeva ostao pošteđen.

Kotorani su u Srednjem vijeku razvili jaku trgovinu, osobito sa zaleđem, kako to svjedoče notarske knjige, od kojih najstarija potječe iz god. 1326. (up. moje izdanje pod naslovom »*Kotorski spomenici*«, izašlo g. 1951. u nakladi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). Svojim materijalnim blagostanjem Kotor je daleko natkrililo susjedne gradove Risan i Budvu. Ali ovi su imali drugu prednost, a ta je, da ih stari grčki i rimski pisci spominju, dok o Kotoru šute. Izobraženi Kotorani vjerojatno su teško osjećali taj nedostatak u doba, kad se humanizam razmahao po cijeloj Evropi. Ali našavši kod starih pisaca uz Risan i Budvu spomena i trećem gradu u njihovu susjedstvu, dakle u Boki, naime Akruviju, nagađali su, da to mora biti staro ime Kotora, pa dok u cijelome Srednjem vijeku nema traga kakvu drugom imenu mjesto Kotora, sredinom 16. vijeka javlja se, istina ni tada u službenim spisima, nego u učenim djelima i u lijepoj knjizi, ime *Ascrivium*, kako ga pišu *cives Ascrivenses*. To se prvi put, čini se, nalazi u »*Descriptio Ascrivensis urbis per Joannem Bonam de Boliris*«; potomje je ime valjda krivo čitano mjesto *Bolicis*, kako se zvala patricijska obitelj Bolica, jer se po on-

dašnjem pismu *c* i *r* (r odn. *v*) moglo lako zamijeniti. Navedena Descriptio pisana je između 1538. i 1551., a priložena je »Povijesti Dubrovnika«, koju je izdao Talijan Serafino Razzi g. 1595. u Luki (Lucca).

Kako je došlo do tog novog imena? — Suvišno je isticati, da kod starih pisaca nema imena *Ascrivium*; da je pak postojalo u narodu, čudnovato bi bilo, da ga nitko kroz toliko stoljeća ne bi bio spomenuo. Takva je pretpostavka i suvišna, jer *Ascrivium* nije ništa drugo do iskvareno ili krivo pročitano ime *Acruium*, kako se kod njihove uporedbe odmah vidi. Ptolemej piše 'Ακροῦτον ili, ako se držimo Plinijeva *Acruium*, 'Ακροῦτον. To se moglo čitati *Acruium*, jer lat. *v* već na rimskim natpisima znači često *uv*, na pr. IVENIS mjesto IVVENIS, a poznato je iz latinske paleografije, da se slijed slova *i*, *u*, *v* daje razriješiti na različite načine. U lat. se transkripciji dakle grčki 'Ακροῦτον moglo pisati *Acruium*, a čitati i *Acrivium*. Preostaje dakle između *Acruium* i *Ascrivium* jedina razlika u slovu *s*, ali se i ta paleografski daje bez poteškoća razjasniti. U grčkoj se kurzivi sigma (*σ*) piše i u dva rastavljena dijela: σ , tako da donji potez proizlazi iz prethodnog slova, dok gornji tvori prijelaz k slijedećem slovu (up. WATTENBACH, Anleitung zur griechischen Paläographie,³ Leipzig 1895., str. 100). Zato je netko u početnom spoju slova u imenu *Acruium*: *ax-* mogao naslućivati sigmu i čitati *Askr-*.

Tu promjenu u 'Ακροῦτον zaista nalazimo u Ptolemejevu rukopisu Σ (Florentinus, Laurentianus), koji potječe iz 15. stoljeća, up. izdanje O. Cuntza, str. 78 pod br. 308, 2. Za ovu obavijest zahvaljujem sveuč. prof. R.Eggeru u Beču (spomenutog izdanja naime nema u Zagrebu). Tako vidimo, odakle potječe iskvareni oblik *Ascrivium*.

Ovaj je zaključak o ispravnosti početka imena *Acruium* potvrđen i natpisom CIL. III 13829 iz Duklje, koji jedini donosi to ime na kamenu, nažalost samo u skraćenom obliku, a glasi: *Fl(avius) Urso do(mo) Agr(uvio)*.

Pretpostavka, da se *Acruium* ili *Ascrivium* nalazio na mjestu današnjeg grada Kotora, pače da i značajne imena *Acruium*, koje sam utvrdio, t. j. »grad u polju«, tome dobro pristaje, ta se pretpostavka ne osvrće na činjenicu, da je gradski prostor premalen za jedno polje, bez obzira na to, da je to tlo aluvijalne prirode, dakle, da je jednom bio i još manji, pa da tu o nekom polju ne može biti govora. Nadalje bi se uz tu pretpostavku moralo dopustiti, da se ime staroga grada *Acruium*, dok se sačuvalo u pravilnom obliku u Grblju, dakle u priličnoj udaljenosti, naprotiv u samome gradu iskvarilo u *Ascrivium* ili posvema nestalo. Potonja okolnost jasno govori, da tradicije o postojanju Askrivoja na mjestu današnjeg Kotora u gradu nije bilo.

Svakako je lekcija *Ascrivium* osobito godila kotorskim književnicima, jer kako već Bona de Bolicis piše,

(*urbs*) *Ascrivium Ascracii vatis de nomine dicta est,*

t. j. oni su ime *Ascrivium* izvodili iz imena grada 'Ασκρα (kod Tespija u Beotiji), rodnoga mjesta Hezioda, iza Homera najstarijeg grčkog pjesnika, pa su se onda i oni smjeli smatrati nasljednicima Heziodovim te se uspješno natjecati i sa Teutinim Risnom i sa Kadmovom Budvom. Zbog rijetkosti Razzijeve knjige, u kojoj se nalazi spomenuta pjesma Boličina, dodajem njen svršetak.

*Haec urbis sedes, situs hic, haec denique forma est,
 Ascraei quondam quam fundavere coloni.
 Namque ferunt (longis fama est obscurior annis)
 Ascraeos olim, postquam fata impia vatem
 Ascraeum rapuere suum, tum protinus omnes
 Deseruisse domos atque execrasse penates.
 Hic ergo (incertum capti dulcedine terrae
 An potius fessi longarum ambage viarum)
 Constituunt certam celsis in montibus urbem.
 Quae tamen ut longum sibi nomina caru referret,
 Ascrivium Ascraei vatis de nomine dicta est.
 At quoniam ingenuos mores purosque reservat
 Posteritas gentisque suae primordia monstrat
 Nunc ideo Catharum grati dixere minores.*

U prijevodu ovaj odlomak glasi:

»Ovo je mjesto, ovo položaj, ovo napokon oblik grada, koji su jednom askrejski naseljenici osnovali. Pripovijedaju naime (zbog dugih godina glas je previše taman), da su Askrejci negda, pošto im je huda sudbina otela askrejskog pjesnika, tada odmah svi napustili domove i prokleli kućne bogove. Ovdje dakle (nestalno je, da li obuzeti ljupkošću zemlje ili radije umorni od lutanja dugim putovima) osnuju u visokim brdima čvrsti grad. – A da bi ipak dugo kazivao mila im imena, nazvan je Askrivij po imenu askrejskog pjesnika. Ali budući da potomstvo čuva plemenite i čiste običaje i pokazuje početke svoga roda, sada su ga zato zahvalni potomci prozvali Kotorom.«³

Ovo povezivanje Kotora, odnosno Askrivija s Askrom u Beotiji, rodnim gradom Heziodovim, čisto je humanističke prirode i ne osniva se na kakvoj tradiciji. To će nam potvrditi i neka druga opažanja, koja će nam otkriti starost humanističkih maštanja. Bona de Bolicis bilježi naime neka kotorska lokalna imena, kao *Lephtenus* (više puta), krivo čitano mjesto *Lophcenus* (c i t se u starijem pismu teško razlikuju), t. j. *Lovčen*; *amnis Scordus*, današnja *Škurda*, potočić uz sjeverne zidine grada; *Gurdus amnis*, izvor *Gurdić*, pred južnim gradskim vratima; *fons Pucius*, izvor *Puč* na cesti od Kotora do Mula. Od osobite su važnosti zadnja dva imena. Izvor *Gurdić* se još u prvoj polovici XIV. vijeka naziva isključivo *Gurges* (up. Kotorski spomenici I, br. 438 iz god. 1327., 802 i 829 iz g. 1331., 935 iz g. 1332), što znači latinski »vir«, a to i jest; disimilacijom dvaju g nastao je prelazni oblik **Gurdes*, iz kojega se razvio današnji *Gurdić*. Izvor *Puč* se naziva u XIV. vijeku *Puteus*, što latinski znači »bunar« (ibid. br. 140, 141, 144 iz g. 1326. i često), iz čega se ime pravilno razvilo. Bolica, kotorski patricij i humanist, to ne zna, jer bi inače u latinskoj pjesmi bio upotrebio starije izvorne oblike. Romanska tradicija u gradu prekinuta je dakle najkasnije u XV. vijeku, kad ni Boličini djedovi više nisu za nju znali te je nisu mogli predati svojim unucima.

³ Pjesnik ovdje izvodi ime Kotor iz gr. καθάρως »čista«.

Najstarija sačuvana isprava kotorska potječe iz god. 1166., a izdao ju je biskup Maio, i u njoj se radi o posveti stolne crkve sv. Tripuna. Donosimo je na priloženoj tabli po fotografiji originala, koji se čuva u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Original je trpio od vlage, ali je ipak potpuno čitljiv.

Prijepis glasi:

(1) † Ego Maio episcopus declaro quod duodecimo anno mei episcopatus cum confratribus nostris (2) episcopis Lazaro Albanensis et cum Martino Drivastensis et cum Johanne episcopo Dulcinensis (3) sacravimus ecclesiam sancti Triphonis nostri episcopatus – adiunctis abbatibus Michaele (4) abbate archimandrita archimandrita sancti Johannis, et cum Petro abbate sanctorum Sergii et Bachi, et Johanne abbate sancti Sal- (5) vatoris Antibarensis, et Petro abbate sancti Michahelis Catarens, et Triphone (6) abbate sancte Marie Buduensis, et Petro abbate sancti Petri, et Johanne abbate sancti (7) Georgii, et Georgio abbate sancti Salvatoris Arbanensis – cum tribus altaribus, (8) quorum medium sacravi ego Maio ad honorem sancti Triphonis et sanctorum martyrum (9) Primi et Feliciani, aliud altare a sinistro latere sacravit Lazarus episcopus (10) Arbanensis ad honorem beate Marie sanctorumque Innocentium nostra concessione (11) et voluntate, a dextro videlicet latere sacravit altare Johannes episcopus Dulcinensis (12) nostra concessione et voluntate ad honorem sanctorum apostolorum et sanctorum martyrum Johannis et Pauli. (13) Anno incarnationis domini nostri Jesu Christi Mil. C. LXXI., indictione XIII., tertia decima Kalendas Julii, (14) in sede apostolica residente papa Alexandro, imperante piissimo et semper triumphato- (15) re Hemanuhele, duce existente Dalmatie atque Diochie kyr Izanacio, qui in eadem (16) dedicatione sua gratuita voluntate et benignitate affuit, priore Vita exi- (17) stente in Catarum. Petrus Soucinensis electus interfuit et Andreas prior Arbanensis (18) cum toto populo civitatis.

Prijepis je donio Farlati, Illyricum sacrum VI, Venetiis 1800, p. 433, ali nije u svemu pouzdan. Tako mu je od riječi *Petro abbate* (sc. s. *Michahelis*) u 5. crti pogled zalutao na riječi *Petro abbate* (sc. s. *Petri*) u 6. crti, koje stoje skoro sasvim ispod prvih, pa je tako ispustio sve riječi između njih. Nadalje nije uspio pročitati riječ *sacravimus* u 3. crti, pa je mjesto nje umetnuo *ecclesiarum*, što ga je opet ponukalo, da naslučuje lakunu u 7. crti iza riječi *Arbanensis*, pa je nadopunjuje riječju *consecravi*. Isto tako nije mogao pročitati *kyr Izanacio* u 15 crti. Od ostalih nedostataka najteži je u 1. crti, gdje po njemu biskupovo ime glasi *Malo*, što ne može biti, jer je tu treće slovo *l longa*, jednako trećem slovu, također na početku sloga, u riječi *adiunctis* u 3. crti, a sve je to potvrđeno grafičjom *Maio* u 8. crti s običnim *i*. Farlati piše svuda ime *Triphon* s *y*, zatim u 2. crti *Dulciniensis*, gdje drugoga *i* u ispravi nema, nadalje u istoj crti *Arbanensis* mjesto *Albanensis*, dok se u 7., 10. i 17. pridržao originala, koji također na tim mjestima piše *Arb-*. U crti 3. piše *Michaele* mjesto *Michaele*, ali u crti 15. *Hemanuhele* po izvorniku, napokon u 17. crti *Catharo* mjesto gramatički neispravnog *Catarum*.

Točan je prijepis donio Kukuljević (Codex dipl. II 73, nr. 95), pa Smiči-klas (Cod. dipl. II 102, nr. 98).

U prijevodu isprava glasi:

»Ja biskup Majo izjavljujem, da sam u 12.^{oj} godini svog biskupovanja s našom braćom biskupima Lazarom albanskim, s Martinom drivoskim i s Ivanom, biskupom ulcinjskim, posvetio crkvu sv. Tripuna naše biskupije – pridruživši opate (ili: s pridruženim opatima) Mihovila (arhimandrita) sv. Ivana, i s Petrom, opatom (arhimandritom) svetih Sergija i Baka, i Ivanom, opatom sv. Spasitelja barskog, i Petrom, opatom sv. Mihovila kotorskog, i Tripunom, opatom sv. Marije budvanske, i Petrom, opatom sv. Petra, i Ivanom, opatom sv. Jurja, i Jurjem, opatom sv. Spasitelja arbanskog – s tri oltara, od kojih sam srednji ja Majo posvetio u čast sv. Tripuna i svetih mučenika Prima i Felicijana; drugi oltar s lijeve strane posvetio je Lazar, biskup arbanski, u čast blažene Marije i svetih Nevinih našom dozvolom i voljom; s desne pak strane posvetio je oltar Ivan, biskup ulcinjski, našom dozvolom i voljom u čast svetih apostola i svetih mučenika Ivana i Pavla. Godine utjelovljenja gospodina našega Isukrsta 1166., indikcije 13., dana 13. prije početka srpnja (= 19. lipnja), kad je na papinskoj stolici stolovao papa Aleksandar, a carevao vrlo pobožni i uvijek pobjednik Emanuel, a bio namjesnik Dalmacije i Dio-klaje gospodin Izanacije, koji je istoj posveti dobrovoljno i blagonaklono prisustvovao; Vita je bio prior u Kotoru. Prisustvovao je Petar, izabran za biskupa svačkog, i Andrija, prior arbanski, s cijelim narodom grada«.

Datiranje je točno, jer se slaže s indikcijom i pada u doba pape Aleksandra III. (1159–81) i bizantskog cara Emanuela I. Komnena (1148–80).

Po sadržaju isprava je izjava biskupa Majona o posvećenju stolne crkve sv. Tripuna i njezinih triju oltara. Bila je to velika svečanost, na kojoj su sudjelovala tri susjedna biskupa, i to albanski i oni iz Drivosta i Ulcinja, a prisustvovao je i novoizabrani biskup Svača, koji još nije bio potvrđen, pa je možda zato njegovo ime uvršteno tek pred kraj isprave. Nagadanje (nečije), da bi biskup albanski Lazar, koji je navodno prešao s grčkog na rimski obred, pri posveti služio grčkim jezikom, iz čega bi slijedilo, da su onda u Kotoru razumijevali grčki, ima u svom zaključku istu dokaznu snagu, kao kad bi tko tvrdio, da oni, koji slušaju latinsku misu, razumiju latinski. Osim navedenih biskupa sudjelovalo je kod posvećenja osam opata, i to iz Bara, Budve i jedan albanski, pa jedan sv. Jurja, vjerojatno s otočica pred Perastom, zatim jedan samostana sv. Mihovila u Kotoru, a i ostala tri, naime sv. Ivana, sv. Sergija i Baka te sv. Petra, čini se, da su iz Kotora, akoprem nije ovdje naznačena njihova pripadnost, ali su odnosne crkve spomenute već u prvoj notarskoj knjizi kotorskoj. Čudnovato je, da je za prva dva opata nad crtom poviše riječi *opat* umetnuta riječ *arhimandrita*, dakle naziv opata ili starješine samostana u istočnoj crkvi. Netko je ustvrdio, da je riječ *abbate* precrtana, a da bi bila nadomještena dopisanom riječju *arhimandrita*. O tome ne može biti govora, jer riječ *abbate* nije precrtana, kako se iz priložene slike odmah vidi, nego su precrtana dva *b* na gornjem potezu, a to je, kako iz latinske paleografije znamo, obična kratica za *abbat-*, kako dokazuju na našoj ispravi sli- jedecih šest *abbe* i u 3. crti *abbibus* = *abbatibus* s jednakim znakom. Možda

je taj naslov umetnut iz obzira prema bizantskom namjesniku »gospodinu« Izanaciju, koji je, kako se naročito ističe, iz blagonaklonosti došao na tu svečanost. Prisustvovala su naime bizantske vlasti – Kotor je tada bio pod Bizantom –, kao prior kotorski Vita i albanski Andrija.

S paleografskog gledišta vrlo je zanimljiva zadnja (18) crta, koja kaže, da je svečanosti prisustvovao čitav narod grada. Dok je pismo cijele isprave t. zv. Carolina s običnim kraticama, zadnja je crta naprotiv pisana Beneventanom, što dosad nije bilo zapaženo ni igdje istaknuto. To nedvojbeno dokazuju četiri slova *t*, koja se u toj crti nalaze, a baš to slovo je karakteristično po ovo pismo, up. i V. Novak, *Scriptura Beneventana*, Zagreb 1920, str. 28. Riječi *cum toto populo civitatis* očito su kasnije dodane od pisara, koji je bio navikao pisati Beneventanom, ali to nije onaj, koji je dodao dvaput riječ *archimandrita*, jer se pismo ovoga slaže s onim, kojim je skoro cijela isprava napisana. To povećava teškoću, da se odgovori na pitanje o svrsi ove isprave. Ona nije u nikojem pogledu sumnjiva, ona je autentična i original, ali nije sigurno, da li jedini, pa bi se možda u tome mogao tražiti uzrok dodatku zadnje crte, koju je valjda posjednik jednog primjerka trebao.

Gramatički neispravno je već spomenuto *in Catarum* (17. crta) mjesto lokativa, a neobični su uz imena biskupa i opata oni genetivi *Albanensis*, *Dri-vastensis* i t. d., gdje se vjerojatno ima podrazumijevati *ecclesiae*, eventualno *diocesis*.

Stil isprave je prilično loš. Možemo je podijeliti u pet dijelova. I. (crta 1 do 3). Biskup Majo izjavljuje, da je s druga tri biskupa posvetio (valjda novosagrađenu) crkvu sv. Tripuna. – II. (crta 3 do 7) Pridružio je sebi pri tome osam opata, koji se poimence nabrajaju; odlomak počinje riječima *adiunctis abbatibus*, što bi izgledalo kao ablativ apsolutni, ali već kod drugog opata stavlja prijedlog *cum* »sa«, nadovezujući na one *cum* u 1. i 2. crti. III. (crta 7. do 12) Početak odlomka *cum tribus altaribus* nadovezuje se na zadnje riječi prvog odlomka *sacramus ecclesiam sancti Triphonis nostri episcopatus*, ali je od njih odijeljen cijelim drugim odlomkom, koji se sastoji od pune četiri crte. – III. odlomak navodi, koju je posvetu svaki biskup izvršio. – IV. (crta 13. do 15) Ovdje je sadržano datiranje. – V. (crta 15. do 17) Zadnji odlomak navodi prisutne odličnike.

III.

Važna je kotorska isprava od 3. siječnja 1200., koja nam nažalost nije sačuvana u originalu, nego samo u prijepisu u kodeksu II b 21 Arhiva Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (*Miscellanea Catar.*, p. 306 i 307), a izdao ju je Smičiklas, *Cod. dipl.* II 341, nr. 318.

Isprava glasi:

In nomine domini eterni et salvatoris nostri Jesu Christi anno MCC., in mense Januarii in die 3.

Nos nomine populorum Catharinorum Lupinus Lupane, Maurus Jacobi Lerce, Uoracius Symeonis, Euticius Micha pag(anus), Paschalis Dragus, Rille Dabraza, Nicolaus Grabanus cum omni populo civitatis, similiter et dominorum; Micha archidiaconus cum suo capitulo ibi existens.

Recollere et firmiter in mente retinere, quod quondam sub tempore comitis Benesse veniens quidam legatus a Romana curia nomine Gualterius et coram sui presentia reclamavisse totius populus civitatis de superfluitate laboris, quam sine misericordia exigebant a suis debitoribus. Unde per voluntatem omnium nostrum ex iussione apostolica decreverunt hoc, ut pro decem annis de labore non plus possit querere exactor nisi duplicatos solidos ad rationem de quinque in sex, quoniam in antico tempore hoc fuit usu nostrę civitatis, alium laborem non exigebant nisi de quinque in sex. Unde pro decem annis deorsum non possit querere nisi medium laborem de quinque in sex; et decem vero annos sursum non possit querere nisi duplicatos. – Hanc, quidem scripturam bene recolimus esse factam, sed nullo modo eam invenire potuimus, sed quia cuncta, que illic scripta sunt, pleniter recolentes, iuxta hoc decretum hanc scripturam confirmamus et firmiter perpetualiter esse tenendam communi voluntate iubemus.

Hoc fuit factum sub tempore domini nostri regis Uelcani et comitatum regente apud nos Desimirus, eius famulus.

Ego autem Junius presbyter et consilii notarius audiens hoc ab ipsis nobilibus sine dilatione prenotavi.

Tumačenje ove isprave znatno je oteščano lošim jezikom. Kao primjer izniet ćemo sam početak iza nadnevka. Tu stoji *Nos* bez predikata, ako takvim ne ćemo shvatiti infinitive *recolere ... et retinere*, ali nema razloga kakvom akuzativu ili nominativu s infinitivom; još je gore, ako pred ove infinitive stavimo točku, kao što stoji u izdanjima.

Ispravu izdaju sedmorica, među njima jedan sa sela (*paganus*) u ime puka kotorskog, ali i gospode (*nos nomine populorum Catharinorum ... similiter et dominorum*).⁴

Oni su održali zbor čitavog gradskog naroda (*cum omni populo civitatis*), a prisustvovao mu je kao predstavnik klera arcidakon Micha sa svojim kaptolom. Na tom se zboru stvara zaključak (*decretum*), po kojemu se neka izgubljena isprava (*scriptura*) po sjećanju obnavlja.

Zaključak je pisao pop Junije, notar vijeća, ali ne na samome zboru ni po vlastitim bilješkama, nego po kazivanju »plemića« (*audiens hoc ab ipsis nobilibus*), premda je možda koji od ovih imao interesa, da se »scriptura« izgubi, kako će se vidjeti iz onoga, što slijedi. Sve ovo dokazuje, da se događa u doba, kad se još bar djelomice – kao istodobno u gradskim republikama u Italiji – vlast nalazila u rukama cijelog građanstva, a patriciji, t. j. obitelji, koje su

⁴ Uz njihova imena treba napomenuti, da *Lupinus* ima paralelu *Lubine* u I. notarskoj knjizi kotorskoj; *Lerce* je hipokoristik od *Laurentius*, *Lore*, *Lere*; grčko ime *Euticius* je često u Kotoru, up. *Euticius* i *Uticius* I. c., pa se prema tome ima ispraviti *Euaicius* iz god. 1124 u Smičiklasi, Cod. dipl. II 38, nr. 37, valjda i *Buticius* iz god. 1181. I. c. II 179, nr. 177; *Rille* je često u I. notarskoj knjizi; mjesto *Grabanus* treba valjda čitati *Grubanus*, up. I. c. *Gruban*, *Grube*, *Gruboye*, *Grupsce*.

već davno imale zemljišnog posjeda, a još više one, koje su ih natkrilile bogatstvom stečenim trgovinom, stjecali sve veći utjecaj na upravu grada. Kotor je onda bio pod kraljem Vukanom (*Velcanus*, gdje je *el* predstavnik sonantskog *l*, koji je kasnije prešao u *u*), za kojega je sagrađena crkva sv. Luke (1195), kako svjedoči latinski natpis na njoj. Comes je bio Desimir, njegov »*famulus*« (= sluga), i inače spomenut.

Sadržaj se one »*scriptura*« ne tiče javnih poslova (*labores publici*), kako se negdje čita, jer *labor* u njoj ima neobično, ali sasvim sigurno značenje »kamate«, kako već iz slijedeće analize izlazi.

Svi se na zboru sjećaju i dobro pamte, da je u doba comesa Beneše – zbog njegova imena, po nastavku slavenskoga, vjerojatno već za srpske vladavine, dakle od 1184. ili 1186. dalje – došao legat rimske kurije, imenom Gualterius, pred kojim se čitav grad tužio na pretjerane kamate (*de superfluitate laboris*), koji se bez milosrđa utjeruju od dužnika (*a debitoribus!*). Stoga su sveopćom voljom, a po nalogu papinskom, odredili, da vjerovnik (*exactor*) za 10 godina za kamate ne smije tražiti više od dvostrukog iznosa (t. j. glavnice = *nisi duplicatos solidos*) u ime računa od 5 na 6 (*ad rationem de quinque in sex*), jer je u staro doba bio običaj grada, da nisu tražili druge kamate, nego od 5 na 6. Zato za deset godina nadalje (t. j. odsada = *deorsum*) ne smije (sc. vjerovnik) tražiti više od polovice kamata od 5 na 6, a za deset godina unatrag (*sursum*) samo dvostruki iznos.

Sudionici se zbora dobro sjećaju, da je ta »*scriptura*« načinjena, ali je nikako ne mogoše pronaći, no budući da se potpuno sjećaju njezina sadržaja (*que illic scripta sunt*), ovim zaključkom (*decretum*) potvrđuju onu ispravu.

Kako je došlo do toga, da se za »kamate« (*usura, fenus*) upotrebi neobični izraz *labor* »trud, muka«? – Treba znati, da je crkva svojom zabranom lihve odn. kamata, koja se mogla provesti u razdoblju prirodne privrede, došla u sukob s privrednim životom, čim je novčana privreda stala zamjenjivati prirodnu, pa je sam papa morao na svoje zajmove plaćati kamate. Da izbjegne ovaj neugodni sukob između teorije i prakse, pogotovu jer je malo kasnije Toma Akvinski (1124–1175) razvio nauku o zabrani kamata, crkva je stala izbjegavati izraz »kamate« i zamjenjivati ga izrazom »kazna« (*poena*), pa je zato kod svih zajmova već u najstarijim notarskim knjigama kotorskim (od g. 1326) stalni izraz, da zajam, ako dužnik u uglavljeno vrijeme ne plati, potpada kazni od 5 na 6 za godinu dana (*si non autem, sint in pena de quinque in sex per annum*); tako su kamate pretvorene u neku vrstu konvencionalne kazne, a da ne ulazimo u druga sredstva prikrivanja, kojima su se služili kamatnici, kao naročito pribrajanje kamata pozajmljenoj glavnici, što se za Kotor dade naslućivati osobito po tome, što zajam vrlo često nije izražen okruglom svotom. Ali uporedo s time išlo je nastojanje, karakteristično za kapitalističku privredu, da se kamatna stopa snizi, pa je od 20%, koliko je u 12. vijeku općenito iznosila za kratkoročne zajmove, snižena u talijanskim primorskim gradovima, kao u Mlecima, Genovi, Firenci, istodobno kao u Kotoru, na 10 do 15%, tako kod poznatih lombardskih novčara u Lodiju g. 1201., a u Comu g. 1203. na 10% (up. podatke, koje da je THEO SOMMERLAD u Handwörterbuch der Staatswissenschaften ³ VIII 1024 i d., Jena 1911.).

S tim se potpuno podudara kotorska isprava od nešto prije g. 1200., koja se poziva na stari običaj grada, da se za kamate uzima od 5 na 6 za godinu dana, t. j. 6 vraćenih na 5 pozajmljenih, kako je to u notarskim knjigama nebrojeno puta naznačeno. To odgovara postotku od 20⁰%, uz koji se glavnica prostim kamatama podvostručuje već u 5 godina. Budući da se određuje, da se od sada (*deorsum*) za 10 godina ne smije tražiti više od polovice kamatnjaka od 5 na 6, a za 10 godina prošlih samo dvostruka glavnica, t. j. također samo 10⁰% prostih kamata, to je ovim zaključkom kamatnjak uopće snižen na polovicu prvobitnog zakonskog kamatnjaka, koji je iznosio 20⁰%, za stare i za nove zajmove na 10⁰%. Po tome se stavka *ad rationem de quinque in sex* ima razumjeti ne »po računu« nego »u ime računa«.

Svaku će dalju sumnju u ovo tumačenje isključiti 287. poglavlje kotorskog statuta (str. 159. mletačkog izdanja iz g. 1616), koje glasi:

De instrumento credentiae qualiter fieri debeat.

Statuimus quod instrumenta, quae pro pecunia credenda sunt facienda, hoc modo fiant, videlicet notarius scribat in ipso instrumento poenam de quinque in sex per annum, et instrumentum sic scriptum authenticum sit et firmum. Si autem instrumentum cuiuscumque de pecunia credita prolongaretur per aliquot annos, quæsitore pecuniae aliter pecuniam creditam a quocumque peterè vel querere non possit, nisi tantum pecuniam duplicatam. De carta vero debiti archivii nulla peti possit.

Prijevod glasi:

»Kako treba načiniti ispravu veresije.

Određujemo, da se isprave, koje se imaju praviti za pozajmljeni novac, ovako naprave, naime da notar na samoj ispravi napiše kaznu od 5 na 6 za godinu, i da isprava tako napisana bude autentična i valjana. Ako se pak bilo čija isprava o pozajmljenom novcu produlji za nekoliko godina, vjerovnik (*quæsitore pecuniae*) drukčije ne smije pozajmljeni novac ni od koga tražiti, nego samo podvostručeni iznos. Po ispravi dužnog miraza (*prétije*) pak ne može se tražiti novac«.

Trebalo bi sada uporediti kotorsku ispravu, o kojoj je riječ, s ovim statutom. Ovaj se s njome slaže u drugom dijelu, gdje se radi o dugoročnim zajmovima, samo što su ovi nešto drukčije označeni, naime izrazom *si prolongaretur per aliquot annos*. U prvome dijelu nema spomena sniženju kamata na polovicu (*medium laborem de quinque in sex*), iz čega možemo naslućivati, da je statut tu skraćen. Šteta što nemamo kritičnog izdanja kotorskog statuta, izrađena na temelju ne samo mletačkog izdanja iz god. 1616., nego i sačuvanih rukopisa, s juridičko-historičkim komentarom, koji ne bi samo prepričavao statut za one, koji ne vladaju latinskim jezikom, nego bi sadržavao i uporedbe sa sličnim odredbama drugih, osobito dalmatinskih statuta. Možda bi se onda i u našem slučaju dalo nešto više zaključiti.

(Primljeno za štampu na 7. sjed. I. odjela 9. X. 1953.)

ZUSAMMENFASSUNG

I.

In den von Prokop überlieferten Listen der von Kaiser Justinian an der Nordgrenze des byzantinischen Reiches errichteten oder erneuerten Kastelle finden wir in Dardanien, also zwischen dem oberen Wardar, dem Weissen Drim und der Morawa bis Nisch, ein Κάτταρος , ein Κατταπέτερος , von Haury zu Κάτταρος ἕτερος wohl richtig emendiert, und ein ebenfalls verschriebenes Κατταρκός , also drei Orte gleichen Namens. Entsprechend der damaligen Kriegstaktik und sonstigen Nachrichten wurden diese Grenz-kastelle auf Höhen angelegt. So erhebt sich auch über der dalmatinischen gleichnamigen Stadt (italienisch *Cattaro*, slawisch *Kotor*) in 150 m Höhe über dem Meere auf einem Gipfel in unzugänglicher Lage ein Fort, das mit der Stadt durch Wälle verbunden, in früheren Zeiten eine fast uneinnehmbare Festung bildete. Auf diese geographischen Momente gestützt, habe ich noch vor Jahren (*Nastavni vjesnik* 41, 1933, S. 118) den Namen mit altirisch *cathir* »Stadt« und kymrisch *cader* »befestigter Ort« verbunden und als Höhenkastell gedeutet.

Die auf rheinischen Inschriften gennante römische Militärabteilung der pannonischen *Cathareses* könnte möglicherweise aus dem nordwestlichen Bosnien stammen, wo zwischen dem unteren Vrba und der Vrbanja heute drei Kotor vorkommen.

Der Name der dalmatinischen Stadt erscheint zum ersten Male beim Geographen von Ravenna, mit der Präposition *de* zusammengeschrieben, als *Decadarum*. Im Altertume wird die Stadt nie genannt, sondern nur drei andere Orte in den Bocche, u. zw. *Risimium*, *Butua* und *Acrvium*. Die ersten zwei haben ihren Namen bis heute bewahrt, die sprachgeschichtlich richtige Fortsetzung des dritten habe ich (IF. 44, 1926, 193 ff) in dem der Dorfgemeinde *Grbalj*, einige Kilometer südlich von Kotor, nachgewiesen. Daraus muss gefolgert werden, dass *Acrvium* nicht der alte Name von *Catarum* gewesen sein kann, wie man früher glaubte. Humanisten aus der Stadt, denen freilich die feststehende Gleichung *Acrvium* = *Grbalj* unbekannt war, meinten, die Stadt habe ursprünglich *Ascrivium* geheissen, wie ihre Bewohner statt *Acrvium*, doch nie im Mittelalter und auch später nie in amtlichen Gebräuche schreiben. Dieser Form begeben wir zuerst, soviel man feststellen konnte, in einer versifizierten lateinischen Stadtbeschreibung, die Mitte des 16. Jahrhunderts entstand und als Beilage zur Geschichte Ragusas von Serafino Razzi 1595 in Lucca erschien. Ihr Verfasser nennt sich *Bona de Boliris*, doch ist der Name vom Setzer offenbar aus *Bolicis* verschrieben, da in Kotor nur eine patrizische Familie *Bolizza* vorkommt. *Ascrivium* ist aber nichts als erstelltes *Acrvium*. Die Lesart *Ascrivium* enthält nur die Ptolemäus-Handschrift Σ , die aus dem 15. Jahrhundert stammt, vgl. die Ausgabe von O. Cuntze, S. 78 unter 308, 2. Die Lesart ist paläographisch leicht zu erklären, da in der griechischen Kursive das Sigma (σ) eine Zeitlang aus zwei getrennten Teilen bestand: σ ; jemand vermutete nun in der Endschleife des anlautenden α den

ersten und im horizontalen Ansatz von » den zweiten Teil des Sigmas. Den Bewohnern von Kotor schmeichelte aber diese Lesart, da sie nunmehr die Anfänge ihrer Stadt mit *Askra*, dem Geburtsorte Hesiods, in Verbindung bringen konnten und nicht mehr hinter Butua, das nach der Sage von Kadmos aufgesucht wurde, und hinter Risinium, der letzten Zufluchtstätte der illyrischen Königin Teuta, zurückzustehen brauchten.

Dass die Form *Ascrivium* auf keiner historischen Tradition beruht, sondern lediglich eine verderbte Lesart von *Acruvium* ist, wird uns durch noch einen Umstand bestätigt. In der erwähnten Stadtbeschreibung verzeichnet Bolizza einige Lokalnamen, unter denen wir zwei hervorheben: *Gurdus amnis* für die Wasserquelle vor dem südlichen Stadttore und *fons Pucius* für einen Brunnen mittwegs zwischen Kotor und dem Dorfe Muo. Sie heissen heute *Gurdič* bzw. *Puč*, ausschliesslich in dieser slawischen Form, obwohl sie romanische Lehnwörter sind und im ersten von mir herausgegebenen Notariatsbuche aus dem 3. und 4. Jahrzehnte des 14. Jahrhunderts oft, aber nur in lateinischer Gestalt als *Gurges* bzw. *Puteus* erscheinen. Hätte der Humanist Bolizza um diese Formen gewusst, so hätte er sie zweifellos in einem lateinischen Gedichte statt der slawischen gebraucht. Aber er kannte sie nicht, obwohl er einem patrizischen Stadtgeschlechte entstammte. Da sich eine Sprachform in drei Generationen durchsetzt oder schwindet, so waren die erwähnten zwei Lokalnamen in romanischer Gestalt schon seinen Grosseltern unbekannt. Die romanische Tradition war also schon im 15. Jahrhundert in der Stadt Kotor abgerissen.

II.

Die älteste uns erhaltene Urkunde aus Kotor stammt aus dem J. 1166 und betrifft die Konsekration der Domkirche zum heiligen Triphon, die der Bischof *Maio* – nicht *Malo*, wie Farlati angibt, der die *l longa* nicht erkannte, vgl. *adIunctis* Z. 3 und *Maio* Z. 8 mit *i* – zugleich Aussteller der Urkunde, unter Assistenz von drei Bischöfen und acht Äbten in Anwesenheit des byzantinischen Statthalters Kyr Izanacius und anderer Würdenträger sowie der gesamten Bevölkerung der Stadt vornahm. Die Schrift der Urkunde ist die Carolina, paläographisch bemerkenswert ist es aber, dass die letzte (18) Zeile in der Beneventana aufgezeichnet ist (wie es die vier *t* zeigen), also offenbar von einer anderen Hand, der diese Schriftart geläufiger war, hinzugefügt wurde. Dies ist aber nicht dieselbe Hand, die in Z. 4 über *abbate* zweimal die Bezeichnung der griechischen Kirche für den Vorstand eines Klosters *archimandrita* setzte; es ist vielmehr eine Verkennung der Tatsachen, wenn man glaubt, dass der Kürzungsstrich über den zwei ersten *abbe* Tilgungszeichen wäre, was schon ein Vergleich mit den in gleicher Weise gekürzten sechs folgenden *abbe* und *abbibus* (Z. 3) lehrt. Vielleicht aber erklärt uns dieser Umstand – mit dem nötigen Vorbehalt sei es vorgebracht – wie die Eigentümlichkeiten dieser Urkunde aufzufassen sind: sie ist gewiss authentisch, doch nicht die einzige Ausfertigung des Originals, sondern eine zweite, deren Zusätze jemand zum besonderen Gebrauche benötigte.

III.

Eine uns leider in schlechter Abschrift erhaltene Urkunde aus Kotor vom 3. Januar 1200 enthält einen gemeinsamen Beschluss der Volksversammlung, der Aristokratie und des Kapitels, wonach die einige Jahre vorher im Beisein und auf Verlangen des päpstlichen Legaten von der gesamten Bürgerschaft – die also damals noch die Führung der städtischen Geschäfte in der Hand hatte – beschlossene Herabsetzung des Zinsfusses von 20 auf 10 Prozent aus der feststehenden Erinnerung aller erneuert wird, da das betreffende Schriftstück verloren gegangen war. Bemerkenswert ist es, dass die Zinsen *labores* genannt werden, dies nicht etwa *labores publici* bedeutet, wie ein Herausgeber meinte. Durch diesen Beschluss wurde der bis dahin übliche Zinsfuß *poena de quinque in sex per annum*, d. i. 20 Prozent sowohl für die Vergangenheit wie für die Zukunft beschränkt, so dass der schuldige Betrag samt den Zinsen in zehn Jahren höchstens verdoppelt werden durfte.

Gleichzeitig wurde über Intervention der Kirche in vielen italienischen Städten der Zinsfuß herabgesetzt. Dieses Bestreben der Kirche erklärt sich aus ihrem ursprünglichen Verbot des Zinsnehmens, das sie als Wucher verurteilte. Diesen Standpunkt konnte sie, als die Naturalwirtschaft durch die Geldwirtschaft abgelöst wurde, nicht mehr aufrechterhalten, sie wurde zu Konzessionen gezwungen und suchte sogar den Ausdruck Zinsen zu vermeiden. So finden wir hier dafür den Ausdruck *labores*, sonst herrschte in Kotor die Bezeichnung *poena*, die Zinsen wurden demnach als eine Art Konventionalstrafe aufgefasst. Die Richtigkeit dieser Erklärung wird durch das oben mitgeteilte 287. Statut von Kotor (S. 159 der Ausgabe Venedig 1616) bestätigt.

Handwritten text in a dark, dense script, likely a historical document or manuscript. The text is heavily obscured by shadows and appears to be written in a cursive or Gothic hand. It contains several lines of text, including names and titles such as "Papa Malo", "Papa Gregorius", "Papa Sixtus", "Papa Innocentius", "Papa Urbanus", "Papa Gregorius", "Papa Sixtus", "Papa Innocentius", "Papa Urbanus". The text is difficult to read due to the high contrast and shadows.

Majonova isprava